

שרשרת החינוך הגדולה: הורים ומורים

רינה כהן

בלהה נוי
של מי הילד הזה?
על יחסי הורים עם בתי הספר של ילדיהם
מכון מופ"ת, 2014

"ר בלהה נוי כתבה ספר עשיר ורב ידע המנכיח את סוגיית היחסים בין צוותי חינוך לבין הורים. הספר מסמן נתיבים ליחסים הרצויים בין גופי החינוך להורים ומעניק כלים לפיתוחם ולעיצובם.

ד

למי שייך החינוך ומי מחויב לחינוך

שאלת 'של מי הילד הזה?' נשאלת במרחב החינוך הישראלי, בגרסאות שונות ובעוצמות משתנות, זה שנים רבות. כשנכנסתי להעיד בוועדת דוברת נוחה עדן נשאלתי: 'למי שייך בית הספר?' ועל כך השבתי כי לשאלה זו מצטרפות עוד שתי שאלות: למי שייך הילד? ולמי שייך החינוך? אך מצטרפת אליהן גם קבוצת שאלות שונה: מי מחויב לילד? מי מחויב לחינוך? מי מחויב לבית הספר? התשובות נגזרות מטבען של השאלות. שאלת השייכות מובילה לתשובות של בעלות, ואילו שאלת המחויבות מובילה לתשובה העוסקת באחריות.

נקדים ונאמר כי הספר 'של מי הילד הזה?', פרי עטה של ד"ר בלהה נוי, ממניחות היסוד לייעוץ החינוכי בארץ ומי ששימשה שנים ארוכות מנהלת שפ"י – שירות פסיכולוגי ייעוצי – במשרד החינוך, מתכוון יותר מכול לשאלת האחריות: מי אחראי לילד? מי אחראי לחינוך? מי אחראי למעשה החינוך, למדיניות החינוך ולתפעול החינוך? וכמובן: כיצד מתנהלים במרחבי האחריות החינוכית?

שאלות אלו נעשות אקטואליות ורלוונטיות יותר ויותר לעוסקים בחינוך ולקובעי המדיניות החינוכית בימינו. בעידן העכשווי של 'הידע הוא כוח' ושל הכרה גוברת בחשיבות החינוך

ובמשמעותו לקביעת רמת החיים ואיכות החיים, הרי הלמידה, ההשכלה והחינוך תופסים מקום מרכזי וזוכים לתשומת לב מרבית. מצטרף לכך שיח זכויות האזרח והפרט וחובת המדינה לספק להן מענה. יחד עם אלה הולכת וגוברת התובנה של ההורים ואנשי המקצוע כאחד בדבר האחריות ההורית, החינוכית לקידום הילד ולקידום ההצלחות החינוכיות שכולם חפצים בהן. התוצאה היא שרבים רוצים להשפיע ואף להכתוב דרכי התנהלות ולקבל החלטות במרחב החינוך. אי-הוודאות, העמימות וחוסר הסדר הולכים וגדלים, ומתבקשת יצירתה של מנהיגות חינוכית המתווה דרך ומנווטת בסבך הציפיות והדרישות.

אפיוני הספר

במציאות זו ספר העוסק בהתייחסות לשאלות האחריות והיחסים בחינוך ומציע גם כלים מעשיים להתמודדות הוא דבר בעתו ובמקומו, ויש לברך את ד"ר בלהה נוי על כתיבת הספר והוצאתו לאור.

כדי להשיב לשאלות בדבר היחסים הראויים בין מורים לבין הורים המחברת פורשת בספר יריעה רחבה של תחום החינוך כולו, מראשית קום המדינה ועד ימינו. ד"ר נוי עושה זאת מזווית המתח האימננטי המתקיים בין תפיסת הבעלות לבין תפיסת האחריות והשלכותיו על מדיניות החינוך והעשייה החינוכית. הציר המרכזי שהמחברת בחרה לבחינת המציאות החינוכית, להבנתה ולדיון בה הוא ציר היחסים בין המופקדים על החינוך, קרי, מורים וגננות, המחנכים המקצועיים לבין ההורים, המחנכים הטבעיים. בספר שלושה שערים שדרכם המחברת מעבירה את הקורא המתעניין בנושא היחסים.

השער הראשון: **שיתוף ההורים בבית הספר – היבטים היסטוריים ועיוניים**. כאן מופיעה סקירה עשירה בנתונים ובמידע רב על התפתחות מערכת החינוך בתמורות הזמן. 'נראה שמערכת היחסים בין הבית ובית הספר מושפעת מכל השינויים החברתיים, הכלכליים, הטכנולוגיים והביטחוניים המתרחשים בעולם שמחוץ לבית הספר. ... אפשר לומר כי יחסי ההורים ובית הספר הנם דינמיים... והם נעים על פני רצפים שונים – בין קרבה לשמירת מרחק, בין התנשאות לזלזול, בין תחרות לשיתוף, בין טובת הפרט לטובת הכלל, בין זכויות לחובות, בין מיצוי הפוטנציאל האישי לסולידריות חברתית, בין צנעת הפרט לחשיפה ועוד' (עמ' 20). כאן וגם בהמשך המחברת עומדת על סוד תשתית היחסים, שהוא מידת האמון שמורים והורים רוכשים אלו לאלו ומידת הקרבה האידאולוגית בין המערכת הבית ספרית לבין המערכת המשפחתית. לאורם של שני יסודות אלה נרקמים היחסים ומתעצבים המאפיינים שלהם.

השער השני: **מימוש זכותם של ההורים להשפיע על חינוך ילדיהם**, הוא שער ברוח הזמן המעמיד את הזכויות במרכז ונוזק לעזרתו של החוק ובית המשפט כדי לפרש ולממש אותן. מצטרף לעניין

הזכויות העניין הכלכלי שבו תשלומי הורים הולכים ועולים ונהיים גורם משמעותי בתפעול החינוך. בד בבד עולה הנושא של מעורבות המגור השלישי ומקומו ההולך וגדל בעשייה החינוכית. בכל אלה נוכחותם ואפשרות השפעתם של ההורים הולכים וגדלים ושאלת היחסים בין הורים לבין מערכת החינוך הולכת ומחריפה.

על רקע זה מתחדד הצורך של אנשי המקצוע לעסוק בנושא היחסים ולקבל ידע וכלים להובלת תהליכי עיצוב היחסים הראויים עם ההורים. זהו אכן עניינו של השער השלישי.

השער השלישי: **קידום השותפות – מתאוריה למעשה** עוסק בהיבט היישומי של הרעיונות, התפיסות והעקרונות שעשויים לסייע לאנשי המקצוע בפיתוח היחסים החינוכיים עם ההורים. מוצעות בו פעילויות בשלוש רמות: רמה מערכתית, קרי זו הנוגעת לכלל אוכלוסיית ההורים, רמת הכיתה – זו הנוגעת להורים של ילדי הכיתה, ורמת הפרט – זו הנוגעת להורים של תלמיד יחיד. כאן מופיעה גם הצעה להכשרת אנשי ההוראה למה שמכונה 'עבודה עם הורים'. יש לציין שהצעה מעין זו כבר נהגתה ונכתבה בעבר, אך יש לחזור ולהציע את תוכנית ההכשרה בנושא, כי עדיין היא לא הוטמעה בתוכניות הכשרת עובדי הוראה המתקיימות במכללות החינוכיות ואף לא בתוכניות השתלמות לאנשי הוראה מוסמכים ופעילים.

שער זה עשיר בהצעות לפעילויות המיועדות להכין את המורה והגננת לנהל ולהוביל את המפגשים, הקשרים והיחסים עם ההורים במגוון מסגרות ואמצעים. הנושאים המוצעים לפעילויות אף הם עשירים ומגוונים, החל בפיתוח מודעות אנשי ההוראה לתפיסותיהם וגישותיהם בעניין הורים וקשר עם הורים והמשך בפעילויות הפעלה בנקודות המפגש עם ההורים. לדוגמה: כיצד מנהלים יום הורים, אסיפת הורים, כיצד עורכים ביקור בית, כיצד מעבירים מידע וכיצד דנים יחדיו בסוגיות חינוכיות משותפות כמו שיעורי בית, מניעת אלימות והתמודדות עם קונפליקטים. פרק מיוחד (11) המחברת מקדישה לנושא חשוב ביותר: 'התמודדות עם התנגדויות, עם הסתייגויות ועם חששות משיתוף ההורים'. אין ספק שלאורך השנים התעוררו אצל חלק לא מבוטל מאנשי החינוך, מהמורים והגננות ועד למנהלים וליועצים, חשש ואף התנגדות לפיתוח שיתוף עם הורים. העלאת ההתנגדות והחששות והבאתם לבחינה ולדיון - בכך יש צעד הכרחי לצמצום את המחסומים העומדים בפני פיתוח קשרי שותפות עם הורים. כאן ניתנים לאנשי החינוך לגיטימציה מחד גיסא וכלים מאידך גיסא להתמודדות מושכלת בסוגיה ולבחינת הדרך הראויה והרצויה לבניית קשר עם הורים.

הערכת הספר והמציאות המשתקפת בו

מסקירת שלושת השערים עולה עושר רב של ידע, של מידע ושל תוכניות פעולה והפעלה, ואין אפשרות במסגרת סקירת ספרות לעמוד על כולם. עם זאת, עולות כאן הסוגיות המרכזיות המלוות את נושא הקשרים והיחסים הראויים לאורך שנים רבות, ובהן אתרכו להלן.

בעיקר עולה מהכתוב שאלת האחריות, והפעם לא האחריות לילד אלא האחריות ליחסים. מי אחראי לפיתוח ולעיצוב היחסים הראויים בין צוותי החינוך לבין ההורים? על מי מוטלת 'משימת היחסים'?

תחת הכותרת מנהיגות של מנהל בית הספר המחברת כותבת ששיתוף הורים הוא תהליך מרכזי בחיי בית הספר, ולפיכך על המנהל להובילו, כחלק מאחריותו לעצב ולהגשים את המטרות החינוכיות של בית הספר ומתוקף תפקידו, הכשרתו ומעמדו (עמ' 45). אך יש לזכור כי מנהל בית הספר הוא חלק מהמרחב החינוכי כולו, בתוך תרבות החינוך הרווחת. כאן נשאלת השאלה הגדולה: היכן המדיניות של משרד החינוך, ואף של המדינה כולה, בנושא קריטי כל כך הכולל סוגיות של זכויות ומעמד ההורים בנושא, כשברקע נשמעים הדיון של הדיון הערכי בדבר 'שוויון, סולידריות וצדק חברתי מול ערכי זכויות הפרט, כמו מימוש עצמי, הפרטה ואינדיבידואליזם' (עמ' 80). עד היום אין בנמצא מדיניות כזו שעליה יוכל מנהל בית ספר להישען בבואו לעצב את היחסים הבית ספריים.

גם הפעילויות המוצעות בספר הן פעילויות ברמת בית הספר והכיתה ולא ברמת משרד וברמה לאומית. אבל בית הספר והכיתה הם חלק ממרחב החינוך, והם מושפעים רבות מהתרבות והאווירה הכלליות. יש לציין שהמחברת נוגעת נגיעה עקיפה בנושא כשהיא מסיימת את הסקירה בפרק 4, העוסק ביזכות הפרט לבחור את החינוך של ילדיו – הערוץ המשפטי, ומביאה את הכוונת בית המשפט בנושא: 'בית המשפט העמיד את מערכת החינוך על העובדה שעליה להחליט אם היא מסתפקת בתקנות לחיזוק החינוך הציבורי... או שתפעל לקידום חקיקה שתחזק את החינוך הציבורי ואת ערך השוויון' (עמ' 80). חשוב לזכור כי במדינות המפותחות קיימת חקיקה מפורשת בעניין מעמדם וזכויותיהם של הורים בחינוך.

בהעדר חקיקה נתונים היחסים בצבת הלחצים והאילווצים. תחת הכותרת שיתוף הורים של ילדי גן נחשפת תפיסה שבה טמון הכישלון הידוע מראש של שיתוף הורים במערכות חינוך. המחברת טוענת (עמ' 56) כי אין זה פשוט ליצור שותפות בונה בין צוות הגן וההורים. מדובר באנשים מבוגרים, בעלי מערכת ערכים ותפיסת עולם מגובשת. לכל אחד מהשותפים יש תפיסה משלו על תפקידו הוא ביחס לילד וכן על תפקידו של השותף האחר. לפיכך אין לצפות שתהיה הסכמה מלאה בין השותפים, אך מתבקש כבוד לתפקידו ולמקומו של השותף האחר בחיי הילד. כאן יש לחשוף את המרכיב המרכזי של מערכות יחסים ואף לקרוא לו בשמו והוא: אמון. אין יחסים ללא אמון. איך בדיוק ייווצר השיתוף, אם כבר במגע הראשוני של ההורים עם מערכת החינוך אין שום פעולה מושכלת לבדיקת עמדות וערכים האמורים לעמוד בבסיס יחסי האמון בין המבוגרים האחראיים?

במצאות חברתית של משבר אמון כללי חוצה-מערכות יש לתת את הדעת ולהקדיש משאבים ומאמצים לבניית אמון - אמון רב-תחומי, אמון של אנשי המקצוע בעצמם וביכולותיהם לחולל תהליכי למידה וחינוך כפי שהם רוצים ומצופים לעשות, אמון בתלמידים, ברצונם ובמסוגלותם ללמוד ולהתחנך, ואמון בהורים שהם שוחרי טובת ילדיהם וחפצים בהצלחת מעשה החינוך.

באותה מידה יש לבנות את האמון של ההורים בעצמם, בהורותם, בילדיהם ובמחנכים ובמערכת החינוך – מה שכונה בשנים האחרונות בשם 'שיקום הסמכות ההורית', שמשמעו שיקום הסמכות ההורית של ההורים על עצמם ועל הורותם ועל מסוגלותם ההורית.

נקודת התורפה במערכת החינוכית: העדר למידת מבוגרים

בהמשך המחברת טוענת שלעתיים היוזמה לשיתוף פעולה באה מההורים בלבד, ועליהם לדעת שהם יצליחו להחיל תהליך של שיתוף רק אם ישכילו לעניין בכך את הצוות החינוכי ולרתום אותו למשימה, בהנהגתו הבלעדית של מנהל בית הספר. אז מי בעצם אחראי להכשיר את הלבבות ולהוביל את הצוות החינוכי לשיתוף הורים – המנהל או ההורים? שאלה זו מחברת בין אמון ואחריות ומתייחסת לתהליך החינוכי לפיתוח יחסים ולבחירת היחסים הרצויים – תהליך הלמידה, למידת מבוגרים. עניין זה מוחבא בין השורות, וראוי לתת לו מקום ולקרוא לו בשמו.

למידה של מבוגרים, צוותי חינוך והורים, היא המפתח והכלי כדי לחולל תהליכים יוצרי שינוי ומקדמי צרכים ומאוויים. מדובר בלמידה הפועלת על פי עקרונות חינוך מבוגרים, קרי, קודם כול, למידה רלוונטית. שהרי ידוע שמבוגרים לומדים רק מה שנתפס על ידם כרלוונטי בשבילם. זוהי למידה המתבססת על הידע, הדעות והניסיון של כל המשתתפים והמטילה אחריות לתהליך על כל מי שלוקחים בו חלק. למידה כזאת מצריכה מנחה מיומן המצוי ביצירת תהליכים מכבדים יוצרי הידברות המהווים מפתח להיכרות, לבניית אמון ולפיתוח הסכמות. יש לציין שבסוף שנות ה-90 השכיל משרד החינוך, באמצעות האגף לחינוך מבוגרים, לייסד מרכז חינוכי ארצי במכללת לוינסקי שייעודו קידום תרבות של שיתוף, הידברות ושותפות בין הורים לבין מערכות החינוך מרמת בית ספר ועד רמת משרד ומדינה. מדובר במרכז מהו"ת – מורים, הורים ותקשורת.

לאור התובנות העולות מהספר 'של מי הילד הזה', יש מקום וצורך לקדם את הכשרות המורים בנושא כפי שמציעה המחברת (עמ' 135) וכהצעת צוות עבודה של מרכז מהו"ת שפעל במכון מופ"ת. יש מקום לעודד את משרד החינוך לפתח מדיניות משרדית כוללת בנושא וכן לפעול בקרב הורים כיחידים וכקהילה ולהכשיר אף אותם לקיים פעילות מושכלת ובונה במרחב החינוך.